

5.

Приймаючи вчора на ніч морфій, Юрій сподівався, що спатиме принаймні без снів. Але навіть морфій не міг припинити гарячкової роботи мозку, який і в сні одбивав у фантастичних мінливих образах пережите в той день. Снівся й Анатолій, який стояв біля якоїсь скриньки, замикав її й одмикав. І Юрій через щось знав, що та скринька — той самий цукроварний завод, з приводу якого вчора були ті дебати і який мусів урятувати “бідних поміщиків Микульських”. Потім той самий Анатолій був чогось голий, тільки в одних ботфортах, по яких хльоскав себе прутиком і тримався рівно, як салдат. Далі Анатолій без всякого переходу перевернувся на Водосвятського, причому вже не стояв, а сидів, піднявши коліна до підборіддя і висолопивши довгого червоного язика. На язиці ж було великими слов’янськими літерами написано: “Відродження!” І Модест був, і Олеся, яка все про щось благала Юрія, і мати, яка немов збулася своєї хвороби й ходила вільно. Потім знов Анатолій, знов якісь змагання, сварки, в яких в перекрученому вигляді центральне місце займала та сама тема, що й учора: Юркова частина спадщини по батькові повинна була піти на рятування сім’ї Микульських, на цукроварний завод, а не на партію, не на Ріну, як того боялись і Модест, і Анатолій, і навіть Олеся з мамою. І цікаве з Ріною. Він ніколи не думав, не мав підозріння, що вона має якісь наміри примусити його дати свої гроші на партію. А тим часом у сні було щось, що виразно це показувало.

Вранці він почував себе цілком отруєним. В ногах і руках була важка відома слабкість, а голова здавалась намоклою й набухлою, як купа мокрих ганчірок. Цілий день під грудьми було почування млосности, тоски, огиди до всього. Думки рухались кволо й безживно, як напівроздавлені черваки.

За обідом у Модеста з Діною знов вийшла драма. Діна кинулась в істерику, а з Славком трапився сильний припадок серця. Бідний хлопчинка посинів увесь і з таким жахом дивився своїми тихими очима. Весь дім був як намагнічений, Олеся безшумно й з гордовито закиненою назад золотистою головою бігала по всьому помешканню, стараючись всякому допомогти, заспокоїти, полегчити. А він, Юрій, слухав і дивився на все з насмішкуватою посмішечкою, яку надягав на себе в такому стані. Але йому навіть насміхатись не хотілось, тільки скучно та байдуже було. Часом гострим сверлом в груди в’їдалась тоска, але тоска безпричинна, тоска огиди й байдужжя до всього. По обіді він взяв ванну, і тільки тоді зробилося трохи легше. Але зараз же потягнуло до Ріни, потягнуло з такою силою, що знов стало тоскно, — він розумів, що тут уже не до женщин, не до її тіла тягнуло. Навпаки, при спогаді про фізичні ласки по тілі проходив протест, змучені нерви невідомо якими шляхами протестували всіма силами. Але в цьому й було найгірше, — коли б тільки ласки хотілося, все було б добре! В потягу ж цьому нестриманному, хоробливому до Ріни чулось оте незрозуміле, неістнуюче, владне, чого Юрій не міг розкласти на складні елементи. Він почував тільки, що мусить піти до Ріни. Коли він піде, коли поговорить з нею, коли нарешті в чомусь переконається, тоді він все уяснить і буде кінець ваганням.

По дорозі він зайшов у ювелірний магазин і взяв давно замовлену брошку. Коли він клав у кишеню чепурне, ніжне-зеленявого кольору пуделко, він в’яло, але задоволено посміхнувся. Брошка була дуже гарна і якраз в такому густі, який любила Ріна. З нею він почував себе більш упевненим і забороненим від чогось.

Але, зачувши тільки кроки Ріни перед дверима передпокою, він крізь стінку почував, як від неї летить уже на його непокійна болюча сладість, як в йому ворухиться і ніжність, і злість, і уперте бажання змінити якусь перепону, і ще щось, в що він сам не вірив, за що бувало йому соромно, і ще, що йому все ж таки хотілось, треба було знайти у Ріни.

“Ах, все це дурниці, — з тоскою і злостью думав він, злостячись на Ріну, на себе і на все навкруги. — Нічого нема, а просто хоче вийти заміж і більш нічого. Через це історії і вигадки її всі”.

У себе в кімнаті Ріна зараз же повернула Юрія лицем до світла й подивилась допитливим, лукаво-ніжним поглядом. Неначе в чомусь переконавшись, вона хитнула головою й, узявши його щоки між свої долоні, притягнула до себе, зробилась серйозною й помалу стала цілувати в губи.

Юрій почув солодкий холод по всьому тілі і заплющив очі. Як усе ж таки се почування виникало кожного разу несподівано, з новою силою, з новими нюансами!

Тепер йому було і сумно чогось, і боляче, і одночасно обидно на Ріну, хотілось зробити їй щось таке, від чого вона почула б себе пониженою. І майже несвідомо він цілував її так, як вона не любила, себто не любила через те, що дуже любила. Вона вся здригнулась від того поцілунку і спочатку відхилилася, але зараз же, забувши це і пам'ятаючи тільки почуття від поцілунку, бажаючи повторення його, пригорнулася до Юрія і прошепотіла:

— Не треба так, чуєш ти?

Юрій знов поцілував з злим і солодким хвилюванням, радіючи з її безвольности, з її затуманених очей і уст, які відразу зробились якимись спухлими.

Випадково він торкнувся чогось твердого й шелестячого за її поясом. Ріна зараз же визволилась з його обіймів і провела рукою по лиці, немов би приходячи до пам'яті. Юрій здивувався, — що ж це там таке могло бути, що навіть від цього її одхилиє.

— Що це у тебе за поясом? — спитав він, глибоко вдихаючи повітря і сідаючи на ліжко Ріни. Кров кинулась йому до голови і, здається, зараз повинен був початися “мотор”. В висках і ухах уже часто, хоч ще слабо, чохало. Ріна помацала рукою листа і підійшла до столу, не відповідаючи. Наливши в шклянку води, вона випила й тоді повернулася до Юрія.

— Нічого особливого... — сказала спокійно своїм лінькуватим голосом і в той же час з докором подивилась в очі Микульському. Він у відповідь їй, зрозумівши її, посміхнувся з викликом і свідомістю своєї влади лад нею. Ріна одвернулася, подивилась у дзеркало, поправила блюзку й краватку і звичайним веселим голосом заговорила:

— Ну, що ж ти не з'являвся? Де був? Чи, як звичайно, не можна знати? Все та сама страшна тайна? А мені хотілось тебе бачити... Ну, оповідай же що-небудь! Не можна ж так. Потім я тобі теж дещо розкажу і покажу.

— Про те, що в тебе за поясом? — спитав Юрій. Він уже був певний, що це признання в коханню від Панаєва або Крученого.

— Так, і про це, і про дещо инче... Ну, швидче. А то зараз збірка, — зйдуться, і не встигнемо побалакати. Май на увазі, сьогодні буде баталія на збірці!

Вона загадково посміхнулася. Потім взяла з столу вишивання, прогнала Юрія з ліжка і, посадивши його на стілець, сама сіла проти його.

— Ну, я слухаю! — промовила вона.

Юрій бачив, що Ріна чекає від його чогось особливого, і не розумів, через що вона могла так чекати.

Але підозріння про Панаєва викликало з пам'яті те, що він часто хотів розказати їй, та не одважувався. Тепер саме був для цього зручний момент.

— Що ж мені розказувати? — помалу проговорив він. — Нічого такого зі мною не трапилось...

— Ну, невже так-таки за ці три дні нічого не трапилось? — лукаво й насмішкувато посміхнулася Ріна, з-під лоба зиркаючи на його.

Юрій все більш та більш переконувався, що вона його на чомусь підозріває, на чомусь такому, що він хоче сховати. Дивно.

Він раптом посміхнувся і злегка зблід. “Все одно!” — подумав він і недбалим, пригадуючим тоном сказав:

— Ах, от хіба одна розмова? Цікава...

— Так? З ким же це? — не підводячи голови, спитала Ріна, не перестаючи тикати голкою в канву.

— З Панаєвим... Досить цікаве.

— З Панаєвим? — чогось здивувалась Ріна. — А втім, розкажуй, це повинно бути цікаво. І знову шила далі. “Значить, лист не від Панаєва”, — подумалось Юрію.

— Так, досить цікава розмова, — почав він по павзі. — На нашу тему... Він, знаєш, висловив одну думку, оригінальну. Він сказав, що ніколи б не женився на дівчині, яка не була б... невинна... Хоч би навіть по його власній вині...

Ріна помалу підвела голову і гостро подивилась на Юрія, — її, видно, більше вразив тон його голосу, ніж слова. Юрій ніби не помітив її руху. Ріна знов похилилась і сказала:

— Це цікаво. Далі?

— Так, але ще цікавіші мотиви такої... теорії, чи що. Він каже, що не через те, що надає цій невинності багато значіння, а тому, що... Чекай, як він говорив? Так! Перш усього, коли дівчина без мужа губить невинність, то це значить, що вона натура не горда. Це раз.

— Не горда? — перепитала Ріна, швидко махаючи голкою.

— Так. Вона згожується на зневагу. Бо як не як, а в такому коханню завжди є трошки зневаги до такої дівчини. Так дума Панаєв.

— Ну, звичайно, не ти! — кинула Ріна.

Юрій на хвилину зупинився, він не розібрав, чи вона згодилась, чи з насмішкою сказала.

— Так. Далі ця дівчина не має, значить, багато цінностей. Бо як би вона їх мала, то її взяв би той за жінку. Трете, така дівчина, стаючи жінкою другого чоловіка, коли він прощає їй гріх, відчуває завжди вдячність. А це вже нерівність. Крім того, вдячність ця такого сорта, що моментально переходить в ненависть, як її образить.

Юрій говорив помалу, прижмуривши очі, не дивлячись на Ріну й похльоскуючи рукавичкою себе по коліні. І ставав усе серйозніше, неначе висловлював свої думки або хотів показати, що поділяє їх.

— Нарешті, така дівчина, гублячи невинність не з мужем, не має ніякої серйозної уяви про шлюб. Голос тіла для неї все. На такій би Панаєв не женився. Це — досить оригінальне обосновання. Як ти думаєш?

Ріна при останніх словах про “голос тіла” лишила роботу і стала дивитись на Юрія. Спочатку вона густо почервоніла, в очах промиготіло здивовання, але вона неначе струхнула зараз же все це з себе і лукаво посміхнулась. Заткнувши голку, вона одклала вишивання і підійшла до Юрія. Він підняв до неї голову. На його згори, прикриті довгими віями, ніжно сміючись, дивились її очі. Губи старались здержати сміх.

— Ану підними більше до мене голову, — сказала вона. Юрій, удаючи здивованного, підняв лице. Ріна якийсь час дивилась йому в очі, аж нагнувшись так, що ланцюжок од годинника ліг на його руку. Далі засміялась, погладила його по щоці і, сівши на поручень фотеля, обняла Юрія за шию:

— Юрасику-телесику, голубчику, ну нащо ти такий страшно хитрий? Любий мій, не треба бути таким замислуватим, я ледве-ледве розгадала. І завжди ти так. Замість того, щоб сказати щось прямо, ти вживаєш якісь символи, метафори. І я так і думала, що ти й сьогодні щось принесеш в цьому роді.

Юрія зхвилювала тепла близькість Ріни. Але таке відношення до його слів роздратувало його. Він обережно визволився з її обіймів.

— Я не розумію, що ти хитрого знайшла в словах Панаєва, — сказав він.

Ріна стала на коліна перед ним і поклала йому руки на плечі.

— Юрасику!.. — комічно-благаюче сказала вона. — Я знаю, що це не ти хитрий, а Панаєв, а тільки все ж таки і ти трошки. Ну, скажи, любий, тільки правду скажи, хто перший таку розмову завів. Ти, правда? Тільки май гордість не збрехати!

Юрій уже добре розумів, що з першого ж кроку став не на ту позицію. Коли б не морфій, він зовсім инакше говорив би, найшов би инчу, природну, об'єктивну форму, взагалі тримався б не так сонно, кволо й туповато.

Але зразу ж уступити, піддатись не мав досить сили.

— Я не знаю... Поправді, я не пам'ятаю, хто з нас почав... Ну, здається, я.

Ріна похваляюче хитнула головою.

— Так. Здається, ти. А чи не пам'ятаєш ти часом, Юрасику, чи не мав ти далекусенько-далекусенько в грудях, у темнюсенькому куточку їх такого хитренького бажання розказати мені цю розмову, яку, здається, ти почав? Ні? Не пригадуєш?

Юрій стиснув плечима. Це лице, з тремтячим сміхом в очах, з губами, виткими як хміль, але так хвилюючими, не давало йому змоги володіти собою.

— Чудне питання, — засміявся він трохи роблено. — Звичайно, я не мав на увазі ховать від тебе. Тим паче, що знаю, як ти ставишся до цього всього. Просто розказав тобі як цікаву балачку...

— Ага. Ну, а ти згожувався з ним?

— Ти ж знаєш, як я думаю...

— Голубчику, ти думаєш так хитро, що я й досі не знаю, як саме... Ні, ні, вибачай, я й забула, що вже знаю... Ну, а чого ти сьогодні такий торжественно-кислий, га? Може, маєш намір запропонувати мені руку і серце? Бо справді, Юрку, що ж я робитиму, як ти покинеш мене? Хто мене візьме? Перш усього, я не горда, друге — я... Ой, забула, що друге! Ага! Не маю цінностей, крім тіла. Третє... третє — не розумію, що таке шлюб... Ну куди я здатна?! Коли ти порядний чоловік, Юрку, ти мусиш покрити свій гріх. Чуєш? Я розумію, що це — жертва, але що зробиш?...

Юрій старався піймать свій звичайний тон, насмішкувато-недбалий, дуже зручний, коли погано себе почуваєш, але ніяк не міг попасти в його, як часом буває в рукав пальта.

— Прошу дуже, — сказав він. — Моя рука і серце давно у ваших ніг...

— Правда? — прудко підвелася, немов здивована й зраділа, Ріна. — Урра! Тепер я їм задам. Значить, у мене єсть цінності?.. Але чекай, Юрасю, може, я вже можу тепер і не женитись так. Як ти гадаєш? Уже в мене єсть цінності, мене оцінили, гордість моя задоволена, може, можна й не женитись?

Юрій показно-роблено зітхнув.

— На жаль, здається, так і прийдеться нам зробити. Сьогодні я мав серйозну, урочисту розмову з матір'ю і майже дав їй слово ошчасливити бідну Галю... Подумай собі, вона стільки літ жде, скільки зшиточків на вірші витратила. Вона попереписувала майже всіх поетів, які хоч слово сказали про нещасне кохання, а я раптом візьму й не женюсь на ній. Це занадто. Вона почне списувати тоді армянські анекдоти.

— Так! Ти мусиш на ній женитись, Юрію! — торжественно підняла руку Ріна. — Я уступаюсь. Слава богу, нарешті ми прийшли до кінця. Прекрасно. Тепер я тобі дещо покажу. Тепер можна. Чекай.

Вона поспішно виняла з-за корсажа листа Анатолія, розгорнула й подала Юркові.

Він прочитав і зразу зрозумів її занадту сьогоднішню веселість і незрозумілу піднятість. Сам лист його здивував і зтурбував. Зараз же піднялось роздратовання: вони вже й сюди лізуть, уже й на це вони накладають свою руку. Але цього вже він не дозволить!

— Ти що одповіла? — спитав він одривисто.

— Завтра о шестій призначила йому у мене побачення. Мені дуже сумно, що я мусятиму йому одмовити, але...

Ріна взяла листа і, лукаво-сумно хитаючи головою, кинула його на стіл.

— Але що робить? Я уступаю бідній Галі.

І, бачучи на лиці Юрія нерозуміння, невинно додала:

— Він, розуміється, за тебе буде прохати у мене руку для тебе. Він тобі не довіряє і думає, що я теж тобі не вірю. У вас, певно, нема чисто братських відносин. Він, мабуть, думає, що ти спосібний покинути бідну зведену з розуму дівчину...

Юрій встав і заходив по хаті. Роздратовання росло з хоробливою швидкістю, як завжди, коли він був в поганому стані. Чого вони лізуть? Що той дурень може розуміти тут, коли тут сам чорт ногу зломить. Він хоче говорити, хоче, певно, умовляти її не згожуватись на шлюб. Її умовляти, коли вона тільки цього й хоче, тільки й шукає якогось приводу, щоб полегче одпихнути його від себе. В гарну ситуацію попаде той нахаба. Що вона його висміє і розлютить, то це факт. Вона йому покаже!

— Ні! Я сьогодні з братом побалакаю, — проговорив він уголос. — Це неможливо. Глупо і... неможливо.

— О, ні! — скрикнула Ріна. — З якої речі? Я так хотіла зазнайомитись з твоїми, так мріяла! Ні, ні, прошу не балакати. Коли хочеш, можеш прийти і ти. Сядеш в сусідній хаті й будеш чути.

Роздратованість і злість Юрія немов знайшли собі вихід від сих слів.

— Ну, до цього я ще не дійшов. Вибачайте! — кинув він.

— І не дійдеш, — зараз же засміялась Ріна, беручи в руки шитво. — Ніколи не дійдеш.

— Підлоти робити... дійсно, не дійду...

— Як з ким підлота, а з ким... нема підлоти. Все, Юрасику, на світі відносно. Про це ми вже балакали. Що підлота з Юрієм Микульським, то не підлота з Анатолієм. Так я думаю.

Юрій мовчав: в голосі Ріни задзвеніли вже погрозливі нотки. Треба б і далі мовчати, але Юрія ущипливо кололи слова "і ніколи не дійдеш".

— Через що ж ти думаєш, що я ніколи не дійду? — криво посміхнувся він. — Що я — брат Анатолія? Що в мене теж буржуазна вдача? І я не здатний пронятись "вищою мораллю?"

Ріна мовчки старанно робила хрестики ниткою.

— Так, я таки до цього, здається, не дійду. Підслухувати під дверима чи по-буржуазному, чи по-пролетарськи не зовсім... естетично...

— Як кого підслухувати. Анатолія Микульського можна, — сказала Ріна. — З Анатолієм Микульським все можна! — раптом прудко підняла вона голову і подивилась горящими очима на Юрія. Лице її враз змінилось. Таку раптову, різку зміну Юрій бачив тільки у Ріни. Здавалось, будь їй тут річка, в яку треба плигнати, Ріна з цим лицем неодмінно, без хвилини вагання плигнула б.

Треба сказати чоловікові в лице найжорстокішу правду — Ріна її випалить, без крихти жалю, з радістю, з сласністю!

М'ягка, кошача, лінива ніжність зникла, і замість неї в зібраних над переніссям бровах — настобурченість якогось лютого безпардонного звіря, який кине сам на цілу юрбу людей і собак. Очі аж переливались жовтим, як у котів, світлом, губи посіріли.

— Можна! — з викликом хитнула вона головою. — З чоловіком, який свідомо, свідомо вимучує сотні людей голодною смертю, я буду якесь етіки-естетіки розводити?.. Яка мораль з ним у мене може бути, крім моралі ненависти, боротьби до смерті? Що за мармеладничання! Яка з ним етіка-мораль? Що суспільство зве його поміщиком, фабрикантом, що мораль цього суспільства дозволяє йому смоктати людей, то й я повинна признавати теж за ним це право і

естетику йому показувать? Та як ти смієш сміятися з тої “вищої моралі”, з того, що сам кілька днів тому немов допускав? Неестетично? З ким, я тебе питаю? Неморально? Яка, я тебе питаю, мораль? Що то за вселюдська, всеєдина мораль? Хіба може бути єдина мораль для Анатолія і для того мужика, якого він веде до дегенерації? Може? Брехня! Дві моралі, три, десять, стільки, скільки є обижених і обижаючих! Так, так, посміхайся з цих слів, а від цього обижені не зникнуть! І з їх погляду все, що Анатолію шкодить, що ослаблює його силу, — добре й морально. І ніяких церемоній не повинно бути. Годі! Ти, я знаю, думаєш, що я говорю це для того, щоб тебе кудись тим “перетягнути”. Мені сором за тебе, коли ти так думаєш. Але я хочу, не ховаю! — хочу, щоб ти зрозумів, що, будучи соціалістом, неможна бути братом і приятелем Анатоліїв! Я можу городовика мати особистим приятелем, простого жандарма, навіть грубого чорносотенця, який щиро, щиро сам вірить, що робить добре діло, але Анатолія Микульського, який ще хвалиться тим, що він паразит, що його оберігають закони, що має право душити, смоктать, убивать і називає це “бути сильним”, Анатолія Микульського я виключаю з кола своєї моралі. З ним все дозволено, все!

Такий вибух був неспроста. Юрій це розумів. Не могла ж, справді, одна прінципальність викликати таку промову з цим дріжанням голосу і палом очей. Міг тут грати ролю лист Анатолія, могло бути ще щось, чого Юрій ще не знав. Чи не вплинуло на вибух то, що він сказав про Галю?

Ріна схопила з столу листа, розвинула його і, трясучи ним, заговорила знов:

— Я не знаю, для чого він прислав мені цю записочку? Не знаю, чого він хоче? Мене тільки дивує навіть у Анатолія Микульського таке безмежне нахабство. Як він сміє думать, що у нас може вийти якесь порозуміння... А втім, дійсно, що тут нахабного? Коли з Юрієм Микульським єсть якесь порозуміння, то чому не може бути з Анатолієм?..

У Юрія тьохнуло серце: ось починається плигання в річку. Він сів і почав машинально одягати рукавички.

— Хіба Юрій не такий же, як Анатолій? Що він називав себе соціалістом? О, то така дурниця. Хіба так трудно назватись? Хіба, мовляв, у Західній Європі мало фабрикантів-соціалістів? Хіба мало у нас було соціалістів, які служили так само в охоранці, як і в партіях? Мораль — одна, що з фабрикантом, що з робітником. Значить, діло тільки в назві. Цілком розумію Анатолія Аркадієвича, цілком розумію його насмішки над тобою, наді мною, над “турнюром соціалізма”. О, я дуже рада, що він завтра прийде. Я з ним поговорю.

Ріна кинула листа на стіл, схопила шитво і почала шити. Якийсь мент вона мовчала, далі підняла голову і, не можучи, видно, зупинитись, почала знов:

— Да, я знаю, чого він прийде. Йому треба переконатись, чи у нас справа зайшла “занадто далеко”, чи ні, себто чи я загубила невинність, чи ще ні. Коли “занадто далеко”, ну, тоді діло безнадійне, тоді Анатолій Аркадевич мусить бути дворянином і чесним чоловіком, він запропонує брату Юрію “покрити свій гріх”. Це називається чесністю Анатоліїв. О, він може не турбуватись: в родині Микульських нема нечесних людей. Брат Модест так само одібрав невинність у дівчини і “покрив гріх”. Тепер у їх повне “щастя”. Брат Юрій теж не може бути нечесним чоловіком. Рука і серце його давно простягнені бідній дівчині, яку вже ніхто не візьме, бо вона не має ні гордості, ні инчих цінностей.

Ріна раптом пустила обидві руки на коліна собі і з непорозумінням, але з злою веселістю засміялась:

— Ну, подумайте ви собі, це називається порядним, чесним вчинком! Щоб “покрити гріх”, чесний чоловік на все життя в’яже себе з людиною, яку не любить, з якою не хоче жити, в’яже примусом, примусом дітей родить, примусом все життя живе. Все життя. Це гірше Шлісельбурга...

— Ріно, Ріно... — зхвильовано встиг проговорити Юрій. — Навіщо ти видумуєш: хто ж не любить?

— Ти, я, ми обоє не любимо. Те, що ми любовники, ще не є любов. Знайте, Юрію Аркадєвичу, що більш нечесного, жорстокого і безглузлого вчинку, який ми зробили б, повинчавшись, я не знаю... Більш нещасних і жорстоких людей, як чесні Анатолії, нема. Чесний Анатолій, раз він дійсно чесний, вже не покине своєї жінки, не покохає другу, не устроїть свого і її життя так, як вимагає здорове, незалежне від осуду його моралі чуття. Ні, він тягтиме як віл своє ярмо, як довічний каторжник. І ти думаєш, що я згожуюсь на це? Він мене рятує! Тепер ніякий Панаєв уже не жениться на мені. Хіба я не зрозуміла, для чого ти розказав мені свою розмову з Панаєвим? Хіба я не бачила, що ти хотів лякнучь мене? І хіба з цього не видно, що ти рідний брат Анатолія і Панаєва? Хіба Анатолій і Панаєв розуміють шлюб інакше, як “роблення партії”?..

Ріна раптом засміялась.

— Я пригадую теж одну розмову з цим самим Панаєвим. Колись він мене спитав, чим я займаюсь тепер. Я сказала, що маю службу в конторі. “Ні, чим поза службою?” Ах, поза службою? Різними справами. А поміж инчим, кажу, шукаю собі мужа. Сказала це цілком серйозно, трошки навмисне, щоб ошелешить, а все-таки серйозно. Треба було бачить, як він змішався. Бідака, він подумав перш усього, що я на нього натякаю. “Як так шукаєте мужа?” — лопоче. А так, просто шукаю та й годі. Мужа шукаю, мужа. Люди по десять, п’ятнадцять літ вчаться, тратять сили, щоб потім знайти службу, а чому не вчитись хоть два роки, щоб знайти чоловіка, з яким житимеш все життя? Він до того був ошелешений, що не знав, що сказати. Розуміється, не повірив і, як бачиш, тепер мій енергичний ухаживатель. Коли не мужом, то любовником дуже хоче бути. Надій багато: панна, яка так говорить, напевне, доступна. Йому, наприклад, і в голову не поміститься, що я в любовники, може, й прийму його, а як претендента на мужа — викину за поріг. Він того не розуміє, як і твій брат Анатолій, як і ти сам не розумієш, не хочеш, не можеш зрозуміть. І тим паче Панаєв не може зрозуміть, коли він багатий і я можу зробити “добру партію”. Очевидно, тільки натура гетера. Більш нічого. Ну, признайся, що й ти так думаєш, признайся раз на все! Признайся, тобі кажу...

Юрію почала бити кров у виски з такою силою, неначе там поставили два мотора. Голова вже горіла, і в грудях було почування безмірної, душачої тоски.

— Ріно... Не треба... Навіщо це? — проговорив він з трудом, похиливши голову.

— Признайся, я тобі говорю. Не бійся же! Як же ти не розумієш того, що ти мене ображаєш?! Як ти не розумієш, що я не хочу, сміюсь, плюю на твій “рятунок”?! Як тобі досі я не можу вбити в твою Микульську голову, — Микульську, Микульську!! — що мені треба не содержателя, не любовника, а мужа, товариша, друга, любовника, брата, подругу, батька дітей моїх, чоловіка, з яким я буду жити все життя?!

— Ріно... Я тебе прошу...

— Як ти не розумієш, що ти ображаєш мене щохвилини недовір’ям, як ти й досі не бачиш, що я не потребую ніякої твоєї матеріальної допомоги. Навіщо ти завжди підсовуєш мені свої паршиві гроші? Навіщо ти мене спокушаєш своїми дарунками? Ти думаєш, що я таки нарешті проявлюся, що я звикну проявлятись, що покину свою “упертість”? Тобі дає право так думати моя подлість, те, що я до тебе бігаю, і цілую тебе, і казюся з тобою в тому “гніздечку”, яке ти так розумно обставив? Так? Ти цим “гніздечком”, перстнями, браслетами привчаєш мене до великого гнізда, до Микульщини? Признайся, що ти й сьогодні щось приніс. Я бачила зараз же, як ти ввійшов. Приніс чи ні?

Юрій підвів голову. Крик Ріни бив йому в уха з такою силою, ніби вона не балакала, а біла його лінійками по вухах. Щоб хоч на хвилину припинить цей крик, він, сам себе не

пам'ятаючи, виняв пуделко з брошкою і мовчки подав його Ріні. Вона дійсно зразу ж змовкла.

— Дякую. Нарешті ти щирий, — дуже тихо сказала вона, але, глянувши пильніше на Юрія, на його каламутні очі і опущене донизу зм'яте й зжовкле одразу лице, вона зрозуміла, що тут не було ніякої щирости, а просто машинальний навряд чи свідомий рух руки.

— Що з тобою, Юрку? — зтурбовано, строго-ніжно проговорила Ріна, підходячи ближче.

Юрій, як тільки вона заговорила цим тоном, злякався. Зробивши усилля, він опанував собою і, блідо посміхаючись, сказав:

— Нічого особливого. Я слухаю тебе...

Раптом Ріна стала перед ним на коліна. На щоках її горів пекучий рум'янець підняття, що доходив аж до очей. Губи розгорілись і очі блискали. Вигляд у неї був, як після палких любовних обіймів, коли вона, вся дріжача, лежала там, в “гніздечку”, на широкому ліжку.

— Юру, дорогий мій, ось на колінах тебе молю, останній раз, останній раз, Юру. Давай поїдем в Херсон. Там ми наймемо дві кімнати, гарненькі. Тільки один рік, Юру. Я ж не знаю тебе, і ти мене не знаєш. Я знаю тебе як любовника, а не знаю, який ти в буденному життю, який ти з людьми, з прислугою, зі мною щодня. Я вже писала і там тобі вже наготовила службу. Я теж матиму. Ми будемо жити серед товаришів, працювати. Юру, я знаю, ти боїшся дрібненької служби. Завіряю тебе, що це зовсім не страшно. Даю тобі слово, можна робити найнуднішу роботу, і робити її весело і добре, їй богу, Юру... Мовчи, мовчи, не треба говорити, вислухай, я останній раз так говорю з тобою... Ти розумієш, що я хочу мати тебе як мужа, як товариша. Я не поважаю тебе за те, що ти не сильний. Я хочу поважати тебе, я хочу, щоб ти був такий дужий, щоб, навіть працюючи в якогось нотаріуса, ти почував себе неузвимим, вищим нудоти, щоб ти міг навіть в тій роботі почувати себе весело й бадьоро. Тоді, Юру, нам нічого не може бути страшним. Ну що ще може нас злякати? В змислі нашого розладу, в змислі роз'єднання? Нічого, Юрку, Юрасику, любий мій, нічого, даю тобі слово! Вірь мені, я знаю, я по собі знаю. Я ж не можу бути матір'ю дітей від людини, якої я не знаю. Я не можу, Юрку... Ти подивись, як живуть Клим з Тотою, як живе Модест з своєю жінкою. Ти сам мені казав. Через що? Вони не знали одне одного, вони з'язали себе, не впізнавши як слід, несерйозно, не думаючи про те, яку серйозну річ беруть на себе. І народили дітей так собі, випадково, по шаблону, і з'язали себе так, що задихаються. Навіщо ж нам так робить, коли ми можемо инакше. Вони над цим не думали, а ми думаємо. І нам не проститься. Їм проститься, бо не знали, що робили, а нам ні. Я собі ніколи не прощу, ніколи, я уб'ю себе і дітей і не дам їм жити, як побачу, що ми не можемо жити разом з ними. Я собі не прощу, що мала змогу і не зробила. Ну, Юрку, чого ти боїшся, чому не хочеш? Боїшся поговорів, боїшся, що, як не зживемось і розійдемось, на мене слава піде? Юру, я ж знаю, що я роблю, я ж знаю, що я не для розпусти, а для більшого так роблю, ми ж це знаємо, чого нам боятись? Ну, хай розійдемось, хай говорять. Хіба мені може бути важним, що про мене говоритиме Панаєв? Я беру все, Юрку, на себе. Ми поживем рік, а тоді ми зможемо сказати, чи ми чоловік і жінка, чи можемо родити дітей і пройти разом з ними все життя. Ну, любий?

Юрій сидів весь жовтий, з чудною кривою посмішкою на губах, напівзакривши очі.

— Ну, Юру?

Він помалу покачав головою і тихо сказав:

— Ні, Ріно.

— Ні??

— Ні...

— Що “ні”?

— Не можу сказати...

Ріна помалу встала з колін і одійшла на своє місце.

— Я вже тобі не раз говорив, — хрипко додав Юрій, все так же ухмиляючись.

— Через те, що я пропоную безглуздя, як ти говорив?

— Майже.

— Добре, тим краще. Тим краще. Значить, ми нарешті скінчимо цю трагикомедію. Давно час.

Ріна взяла знов вишивання і стала шити, нічого не бачучи.

На Юрія і ці її слова не подіяли. Він почував тільки втому і слабкість, у всьому тілі було бажання лягти, витягнути ноги, пустити вільно руки й лежать. Так буває, коли їдеш довго у вагоні і жагуче хочеш лягти, а нема де. І дивно було, чого Ріна так хвилюється, сердиться, — ну, кінець, так що з того?

Але, почувавши так, Юрій знає, привик знати, що так кінчити вони не можуть, і коли це говориться й ніби дійсно покінчено, то це зовсім не правда. Він знав, що для його принаймні це не кінець. Зараз, в сю хвилину він приймає його байдуже, тупо, ні з чим цей кінець не зв'язуючи попереду. Але це через ці мотори в голові, через утому, через морфій. Дим на пожежі теж закриває все, і не бачиш, що там сталось. Але коли дим розвіється, руїни виступлять з неблаганною, невідрадною силою.

— Не безглуздя, а... зайве ти пропонуєш... — для чогось почав він знов.

Ріна мовчала, щось думаючи й безупинно вишиваючи.

Юрій спер все тіло на фотель, угруз в сидіння і мовчав. Говорити не хотілось, але треба було: слова про розрив чомусь заважали й неприємно свербіло в мозку.

— Цілком зайве... Так само можна пізнавать себе й тут і не їхать у Херсон. Можна повінчатись і не мати дітей... То ти таке страшне значіння надаєш вінчанню. Ах, повінчались і зв'язались... Ніхто не може нас зв'язати, коли не хочемо...

— Діло не в вінчанню! — тихо проговорила Ріна.

Те, що вона обізвалась, і обізвалась так тихо, кротко, журно, боляче кольнуло Юрія. Він сів рівніше і сказав:

— А в чому ж?

Ріна не одповідала, уважно працюючи голкою.

— В чому ж, Ріно?

Ріна зупинила руку і поривчасто повернулася до Юрія.

— Так ти пропонуєш просто повінчатись тут і жити? — рішуче, з чудними нотками в голосі спитала вона.

— Пропоную.

— Цілком серйозно й без хитання?

— Цілком.

— Добре! — згодилась Ріна. — Добре. Я даю згоду. Завтра, післязавтра вінчаємось. Я згодна.

Юрій якийсь мент застигло й вражено дивився на неї, потім устав, для чогось натягнув рукавичку й знову сів.

Ріна немов нічого не помітила.

— Хай буде так. Зробимо по-твоєму. Може, дійсне, ти радиш розумніше. Коли це можна зробити? Здається, треба документи якісь? В мене гімназичний аттестат десь на курсах, я ще не взяла. Завтра піду. А у тебе єсть документи?

— Здається, єсть, — машинально сказав Юрій.

— Тим краще. Де ж ми оселимось? В “гніздечку”? Ну що ж? Може, справді, так краще. Дійсно, хто нас може примусити жити, коли побачимо, що не підходимо? Правда, Юрку?

Юрій знов сів вільніше, і знов нерви опали, він розумів, що це просто жарт.

— І таки б краще було, коли б так зробили, — проговорив немов хмуро. Ріна випрямилась.

— Що значить “коли б”? Ти одмовляєшся?

— Не я одмовляюсь, а ти.

— Я?! Коли ж я одмовилась? Що ти вигадуєш? Що ти крутиш? Ти говори прямо: ти хочеш вінчатись чи ні? Не крути!

Бог його знає, чого вона так спалахнула і що в дійсності мала на думці.

— Ах, Ріно, ну та я ж бачу, що ти жартуєш. Не повірю ж я, що ти справді будеш вінчатись. Одні “гартованці” не дозволять.

— Хто жартує?! — скрикнула Ріна, все більш і більш приходячи в гнів. — Він на мене звалює. Сам не хоче, весь час крутить і на мене звалює, що я жартую, що “гартованці” не дозволять. А ти б хотів, правда, щоб вони не дозволили? Дозволять, голубчику, дозволять. А не дозволять — не треба, я знаю, що я роблю. Ти говори: ти хочеш вінчатись?

— Хочу.

— Кінець. Ми вінчаємось. Більше щоб не було про це розмов. Ніяких жартів нема, ми вінчаємось якнайшвидче.

— Я дуже радий.

— Я також...